İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

darulfunun ilahiyat

TOPLANTI ÖZETİ / MEETING ABSTRACT

darulfunun ilahiyat
2026 (37-2): 548-558

https://doi.org/10.26650/di.2026.37.2.1927288
Submitted | Başvuru 10.04.2026
Accepted | Kabul 21.04.2026

Açık Erişim | Open Access

Kur'ân ve Tefsir Araştırmalarında Yeni Bir Soluk: Kur'ân Araştırmaları Kongresi (CQS) Tanıtım ve Değerlendirme

A New Breathe to Qurʾān and Exegesis Studies: Introduction and Evaluation of the Qurʾānic Studies Congress (CQS)

İsmail Çalışkan [1] Betül Özdirek Şahin [2]

[1] Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye

[2] Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sakarya, Türkiye

Öz

Bu yazı 2025 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen Kur'ân Araştırmaları Kongresi'nin (CQS) kapsamlı bir tanıtım ve değerlendirmesini sunmaktadır. Kongre 50'den fazla üniversiteden araştırmacının katılımıyla disiplinlerarası bir yapıda organize edilmiş ve Kur'ân araştırmalarına yeni açılımlar kazandırmayı hedeflemiştir. On iki farklı çalışma grubu altında toplanan bildiriler; mushaf araştırmaları, dil ve üslup çalışmaları, tefsir usûlü, modern yaklaşımlar ve dijital Kur'ân araştırmaları gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Kongrede açılış konuşmaları ve konferanslarda Kur'ân'ın çağdaş dünyadaki yeri, yorum yöntemleri gibi temel konular ele alınmıştır. Oturumlarda ise erken dönem mushaflardan modern hermenötik tartışmalara, yapay zekâ uygulamalarından oryantalist literatür eleştirilerine kadar çok yönlü tartışmalar yürütülmüştür. Ayrıca Avrupa'da Kur'ân'ın tarihsel serüveni, tercüme faaliyetleri ve kültürel etkileşimleri de özel paneller ve sergilerle gündeme taşınmıştır. Genel olarak kongre, klasik ve modern yaklaşımları bir araya getiren, metodolojik çeşitliliği teşvik eden ve Kur'ân araştırmalarında yeni perspektifler geliştirmeyi amaçlayan önemli bir akademik platform olarak değerlendirilmiştir.

Abstract

This paper provides a comprehensive introduction to and evaluation of the Qurʾānic Studies Congress (CQS), which was hosted by the Faculty of Theology at Istanbul University in 2025. The congress was organized with an interdisciplinary structure, bringing together researchers from more than fifty universities, and aimed to foster new perspectives in Qurʾānic studies. The papers, presented within twelve different working groups, covered a wide range of topics, including Mushaf studies, language and stylistics, methodology of tafsīr, modern approaches, and digital Qurʾānic studies. The opening speeches and keynote lectures addressed fundamental issues such as the place of the Qurʾān in the contemporary world and methods of interpretation. In the sessions, diverse discussions were conducted, ranging from early Qurʾānic manuscripts to modern hermeneutical debates, from applications of artificial intelligence to critiques of orientalist literature. Additionally, the historical journey of the Qurʾān in Europe, translation

Atıf | Citation: Çalışkan, İ. & Şahin, B.Ö. "Kur'ân ve Tefsir Araştırmalarında Yeni Bir Soluk: Kur'ân Araştırmaları Kongresi (CQS) Tanıtım ve Değerlendirme" darulfunun ilahiyat 2026, 37-2: 548-558, https://doi.org/10.26650/di.2026.37.2.1927288

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.
2026. Çalışkan, İ., Şahin, B.Ö.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: İsmail Çalışkan, iscaliskan@ankara.edu.tr

activities, and cultural interactions were brought to the agenda through special panels and exhibitions. Overall, the congress was evaluated as a significant academic platform that brings together classical and modern approaches, encourages methodological diversity, and aims to develop new perspectives in Qur'ānic studies.

Anahtar Kelimeler Kur'ân, Kur'ân Araştırmaları, Tefsir, Kıraat, Kongre

Keywords Qur'ān, Qur'ānic studies, Tafsīr, Qirāa't, Congress

Takdîm

Kur'ân Araştırmaları Kongresi (Congress of Qur'anic Studies, CQS), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ev sahipliğinde ve elliden fazla üniversiteden araştırmacının katılımıyla son yılların en önemli ve kapsamlı etkinliklerinden biri oldu. Kongre 26-28 Eylül 2025 tarihleri arasında Neslişah Sultan Kültür Merkezi'nde yapıldı. Düzenleme kurulunda; Prof. Dr. Yaşar Düzenli, Prof. Dr. Necmettin Gökkır, Doç. Dr. Sümeyye Sevinç, Dr. Betül Özdirek Şahin, Dr. Cüneyt Sapanca, Arş. Gör. Ayşenur Elif Ünal Şahin ve Arş. Gör. Gürkan Eyigün yer aldı.

Kongre için şu 12 çalışma grubu belirlenmişti: Kur'ân'ın Nüzûl Ortamı Araştırmaları, Kur'ân Tarihi ve Mushaf Araştırmaları, Kur'ân Dili ve Üslûbu Araştırmaları, Kur'ân'ın Ana Konuları ve Tematik Araştırmalar, Kur'ân Tercümeleri ve Meal Araştırmaları, Tefsir Havzaları Araştırmaları, Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Araştırmaları, Kur'ân Araştırmalarında Klasik Yaklaşımlar, Kur'ân Araştırmalarında Modern Yaklaşımlar, Sömürgecilik ve Sömürgecilik Sonrası Kur'ân Araştırmaları, Dijital Kur'ân Çalışmaları, Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Araştırmaları. Bu kategoriler yeni ve disiplinlerarası çalışmalara zemin hazırlama amacını da taşıyordu. Tebliğ gönderecek katılımcılar çalışmalarını seçtikleri çalışma grubuna gönderdiler. Kongrenin içeriği gelen konulara göre düzenlenmiş oldu. Kur'ân Araştırmaları Kongresi, saygın iki bilim insanının konferansı, dört panel, sekiz tebliğli oturumu, altı mentorluk (4 Türkçe ve 2 İngilizce), iki sergi, bir film söyleşisi, bir mûsikî dinletisi ile oldukça zengindi. Toplantı aynı anda iki farklı salonda yapılan oturumlardan müteşekkildi. Ayrıca Neslişah Sultan Kültür Merkezi'nin giriş kapısına Türkiye Filistinli Öğrenciler Topluluğu ve yayınevleri tanıtım standı açmıştı.

Kongre Oturumları, Tebliğler ve Konular

26 Eylül 2025 Cuma günü saat 09:50'de kongrenin açılışı Ayasofya Camii imamı Bünyamin Topçuoğlu'nun toplantının ana konusuna güzel göndermeler barındıran Fâtır Sûresi 29-35. âyetlerini tilavetiyle başladı. Tilâvetin ardından protokol konuşmaları bölümünde, öncelikle Düzenleme Kurulu başkanı ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yaşar Düzenli açılış konuşmasına, kapsamlı bir toplantıyı yapmayı hedefleyerek söylenmemiş şeyleri söylemeye değil yalnızlaşmış akademiyi, bireyselleşmiş araştırmacıları bir araya getirmeyi hedeflediklerini belirterek başladı. Toplantıyla akademik bir buluşmayı değil Kur'ân'ın çağdaş dünyada anlam ve yerini yeniden değerlendirmeye vesile olmayı; uluslararası ortak zeminlerde Kur'ân'la ilgili tartışmalara ve çalışmalara yol açmayı, genç akademisyenleri tecrübelilerle buluşturmayı, disiplinlerarası Kur'ân çalışmalarına destek vermeyi murâd ettiklerini vurguladı. Ona göre Kur'ân, modern dünyanın karmaşasına gökkubbeden yankılanan kuvvetli bir sestir, bu sesi 1500. yılında yeniden dünyanın gündemine sokmak gerekir. Düzenli, konuşmasını, Gazze'de cennet sevdalısı kahramanlara selam göndererek ve kongrenin gerçekleşmesinde emeği ve desteği geçen kişi ve kurumlara ayrı ayrı teşekkür ederek, ayrıca herkesten toplantı ile ilgili eleştiri ve itirazi katkıları beklediklerini not ederek tamamladı. Düzenli'nin ardından kongre onursal başkanı İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Osman Bülent Zülfikar değerlendirmelerini paylaştı, dikkatli okuyucunun Kur'an'da insandan, hayvandan, gökten ve yerden bahseden sözler (indirilen bilgi) ile insanın bunlar hakkında ürettiği bilgi (yaratılmış bilgi) arasındaki entegrasyonu görebileceğini; Süleyman'ın cinleri ile robotlar arasındaki ilgiyi sezebileceğini, "Zalimlere meyletmeyin yoksa ateşi size de dokunur" (Hûd 113) ayetinde bahsedilen zulmün öte dünyaya

kalmadığını anlayabileceğini dile getirdi. Zülfikar'ın 'iyi öğrencileri niye ülke dışına kaptırıyoruz?' sorusuyla bir de serzenişi vardı.

"Kur'ân'ın Hukuku ve Tefsir Usûlü" başlıklı Açılış Konferansı'nda Mehmet Görmez, bir yol haritası çizmeyi amaçlamıştı. Öncelikle 'Kur'ân'ın hukuku' onun ortaya koyduğu hukuk sistemi değil, ona ve onun beyânî karakterine gösterilmesi gereken saygı ilkeleridir. Kur'ân haktır, zîrâ inişi, konusu ve gâyesi haktır (Nisâ 4/105; İsrâ 17/105; Mâide 5/48; Târık 86/13-14; Tâhâ 20/2-3). Buna göre Kur'ân hem okuyanın hem anlayanın hem müfessirin hem yorumcunun hem de yaşayanın üzerine hakları terettüp eden kitaptır. Kur'ân'ın hukuku Allah'ın (*hakk-ı münzîl*), onu getirenin (*hakk-ı risâlet*), varlık ve kâinatın (*hakk-ı tekvîn*), muhatabın ve insanlığın (*hakk-ı nâs*), bizzat Kur'ân'ın kendi hakkı (*hakk-ı kitâb*) olmak üzere beş maddede açıklanabilir. Müfessir, Kur'ân'ı tefsir ederken bu beş hukuka riâyet etmesi gerekir. Aksi takdirde doğru mânâya ulaşamayacağı gibi doğru sonuçlar da elde edemez. Görmez, bu temel üzerinde her bir hakkın nasıl verileceğini âyet ve yorumlar eşliğinde açıkladı. Ayrıca Kur'ân'ın üç şekilde okunduğunu ekledi: Lafzı ve metni seslendirme (*tilâvet*), taabbudi okuma; ulemanın okuması, akletme ve derin düşünme okuması; âyetleri nâzil olduğu zaman, mekân ve kültür içinde okuma. Her bir okuma şeklini, örnekler eşliğinde artıları ve eksikleriyle, bazı yanlış telakkilere eleştirilerle açımladı. Kur'ân'ın tilavetinin en az anlamı kadar önemli olduğunu belirterek Mevlana'nın şu tespitlerine dikkat çekti: "Herkes Kur'ân'ı Kur'ân'a hizmeti kadar anlar; Kur'ân kendisine hizmet edene perdelerini açar."

Açılış konferansının ardından, katkılarından dolayı davetli konuşmacılara plaket ve hediye takdiminde bulunuldu.

Kongrenin öğlenden sonraki kısmında iki ayrı salonda eş zamanlı paneller düzenlendi. Çeşitli ülkelerden gelen akademisyenlerin katkılarıyla gerçekleşen bu oturumlar, güncel meselelerle klasik yaklaşımların karşılaştırmalı biçimde tartışılmasına zemin hazırladı. İlk gün oturumlarına, erken dönem mushaflardan modern yorumlara, teorik dil tartışmalarından yapay zekâ uygulamalarına kadar geniş bir perspektif hâkimdi. "Kur'ân Ansiklopedileri ve Sözlükler" başlıklı panel Hasan Elik'in moderatörlüğünde ve Kur'ân ilimleri çerçevesinde ansiklopedik çalışmalar ile sözlük geleneği üzerine sunumlarla gerçekleştirildi. Şehmus Demir, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürütülen Kur'ân Kelimeleri Ansiklopedisi'nin tamamlanma aşamasına geldiğini, basımı gerçekleştiğinde alanında en kapsamlı ve yeni usûlle yazılmış bir çalışma olacağını anlattı. Fethi Ahmet Polat ise Arapça, Farsça, Türkçe, İngilizce, Urduca ve Malayca 49 adet Kur'ân ansiklopedisi ve sözlüğünü tanıttı, Diyanet İslam Ansiklopedisinin tefsir maddelerinin yeniden yazımı ile ilgili yapılan kapsamlı çalışmalar hakkında bilgi verdi. Panele çevrimiçi iştirak eden Jasser Auda, yazımını devam ettirdiği *et-Tefsîru'l-Makâsıdî* adlı tefsirinin tefsir geleneğinden ayrılan özgün yanlarını özetledi. İsmail Önden'in yönettiği "Yapay Zekâ ve Kur'ân Araştırmaları" başlıklı eşzamanlı diğer oturumda İsmail Önden, Şadi Evren Şeker ve Yusuf Çelik, yapay zekâ temelli araçların Kur'ân araştırmalarına sağladığı imkânları, metodolojik dönüşümleri ve karşılaşılan sınırlılıkları değerlendirdiler, konuyla ilgili gelecek perspektiflerini açmaya çalıştılar, dinleyicilerden gelen sorularla anlatımlarını zenginleştirdiler. Oturumda metin analizi, veri madenciliği, makine öğrenimi, tefsir ve kıraat çalışmalarında hazırlanma potansiyeli olan örnekler üzerine konuşuldu. Önden, yapay zekânın hayatımızın bir parçası, hatta yapay zekâ destekli telefonların artık bir uzvumuz gibi kullanıldığını, teknoloji ve alet üreten insanın şimdilerde kendine rakip olabilecek üretime doğru gittiğini söyledi. Çelik ise yapay zekâ desteği ile Kur'ân tetkiklerinin ulaştığı seviyeyi gündemine almıştı. Sayısal yöntemin Kur'ân araştırmalarında anlamlı olup olmadığı sorusunu desteklemek amacıyla bazı örnekler verdi. Mesela Allah ile ilgili 339 defa tekrar eden رحم (*raḥm*) ve onun zıddı anlam içeriği ile 10 defa tekrar eden قهر (*ḳahr*) kelimelerinin sayısal orantılarından Allah'ın insanla ilişkisine dair bir sonuç çıkarılabileceğine işaret etti. Yine tefsir rivayetlerinde Müslüman olan Yahudilerin rivâyetleri YZ'ya taratıldığı zaman iki zincir ön plana çıkıyor. Cümle ve kelime düzeyinde Mekkî-Medenî ayrımı için yeni bir sistem geliştirmede; rivayetlerin mevzu-sahih ayrımını yapmada; Cahiliye ve İslam dönemi şiirleri Kur'ân ile irtibatlandırmada; Kur'ân'da en çok kullanılan kök ya da kelimeleri sıralamada, yine bu köklerin Kur'ân ve şiirde kullanımı oranları karşılaştırıldığında Kur'ân'a has kökleri görmede de yapay zekânın yardımı inanılmazdır. Metinleri iyi tanıdığı için Kur'ân, Tevrat ve bu bağlamda İsrâiliyât incelenebilir. Şeker de yapay zekânın insanın hayalini gerçekleştirmede önemli bir araç olduğunu anlattıktan

sonra "ancak makinelerin insanın yerini alıp almayacağı konusu hala endişeli tartışmalarla devam ediyor. Dinle irtibatlandırınca sanki yapay zekâ din adamının yerine geçecek gibi duruyor ki bu bir risktir, din araçsa yapay zekâ onun yerini alabilir. Bu durumda din tanımı dahi değişebilir. İnsan düşünceden ibaret olmadığından makine öğrenmesinin ötesine geçip insanı iyi tanımlamak gerekir. Metinleri çok iyi tanıyan yapay zekâya metin analizi yaptırıp nihai kararı insanın vermesi gerekir." dedi. Şeker, yapay zekâ Kur'ân'la insan arasına girecekse bu riski görerek önlem alınması gerektiği uyarısıyla konuşmasını bitirdi.

CQS'in özgün yönlerinden birisi Avrupa kıtasının Kur'ân'la ilişkisinin hikayesini kongrenin gündemine taşımasıydı. Bahse konu hikâye 3. panelde enine boyuna anlatıldı. Avrupa Birliği'nin desteklediği "European Qur'an ERC Synergy Projesi"[1] alanda çalışmalarıyla tanınan öğretim elemanları tarafından tanıtıldı. Mercedes García Arenal projeyi tanıttı; Jan Loop, Kur'ân yazmalarının Avrupa'ya geliş tarihi ve intikal yollarını anlattı. Roberto Tottoli ise Kur'ân ile ilgili çalışmalara, özellikle Kur'ân'ın Avrupa dillerine tercümesinin uzun tarihine odaklandı. Konuşmalarında Kur'ân'ın Avrupa tarihinde yol açtığı değişim ve dönüşümlere dikkat çekerek Kur'ân'ın Avrupa'ya girişi ve Avrupalıların onunla tanışması, Kur'ân tercümeleri, müze, kütüphane ve özel Mushaf elyazmaları, Kur'ân'ın çeşitli amaçlarla kullanılması gibi bugüne kadar onun etrafında sarmalanan özel tarihe dair *The European Qur'ān: Encounters with the Holy Text of Islam from the Ninth to the Twentieth Century* adlı bir kitap[2] hazırladıklarından; ayrıca projenin çıktılarının sergilendiği çeşitli uluslararası sergilerden de söz ettiler. Konuşmacılar projenin amacını, kapsamını, araştırmacıları ve metodolojisini ayrıntılarıyla aktarırken, kitapta olduğu gibi olan biteni, olumsuz ve yanlış yönler dahil bütün açıklığı ile dile getirdiler. Söz konusu kitap kongre düzenleme ekibi tarafından tercüme edilmiş,[3] toplantı sırasında dağıtılmış, sergi ise yine fuaye alanında sergilenmişti.

Kongrede iki farklı sergi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, panelde tanıtımı yapılan ERC Projesinin çıktılarından olan The European Qur'an A Shared History adlı sergiydi. Sergi ERC EuQu ve KHM-Museumsverband, Weltmuseum Wien iş birliğiyle Viyana'da sergilenmişti. Bu sergi N. Gökkır, B. Ö. Şahin, A. E. Ü. Şahin, R. Büyüksoy, C. Sapanca, S. Sevinç ve G. Eyigün tarafından görüntülerin düzenlenmesi ve bilgi notlarının çevrilmesi ile İstanbul'da da sergilenmek üzere hazırlandı. Cumhurbaşkanlığı Millî Sarayların desteği ile *Avrupa'da Kur'ân Ortak Bir Tarih* adıyla kitap halinde basıldı. Sergi, Neslişah Sultan Kültür Merkezi'nde hem poster hem de dijital formatta sergilendi. Tanıtımı Viyana müzesi küratörü Tobias Mörike tarafından yapıldı. Sergide Viyana Eyalet Milletvekili Aslıhan Bozatemur Akdağ da bulunuyordu ve kısa bir selamlama konuşması yaptı. *Avrupa'da Kur'ân Ortak Bir Tarih* (The European Qur'an A Shared History) sergisi kongreden sonra sırasıyla Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sergilendi.

Oturumların ardından İstanbul Üniversitesi DİMAM (Dinî Mûsikî Uygulama ve Araştırma Merkezi) tarafından ilk gün Mustafa Demirci'nin solistliğinde tasavvuf mûsikîsi konseri verildi.

Kongrenin ikinci günü (Cumartesi), farklı salonlarda eş zamanlı gerçekleştirilen altı oturumda çeşitli boyutlarıyla Kur'ân araştırmalarına ayrılan bildiriler sunuldu. Sunulan tebliğleri iki kategoriye ayırmak mümkündür. Birinci kategoride Kur'ân'ın erken dönem mushafları, yazım teknikleri ve mushafların bölgesel kökenlerine dair yeni bulgular ele alınırken; ikinci grup tebliğlerde çağdaş dönemde din dili tartışmaları, hermenötik yaklaşımlar ve postmodern okumaların etkileri, ayrıca İslam dünyasında ve Batı'da Kur'ân çalışmalarının tarihçesi, oryantalist literatüre ilişkin eleştirel değerlendirmeler, günümüz tefsir tarihçiliğinin temelleri ve bu alandaki son gelişmeler ele alınmıştı. Mushaflar hakkındaki "Kur'ân Tarihi ve Mushaf Araştırmaları" başlıklı oturumda Morteza Karimi-Nia, Meşhed Mushafı (*Codex Mashhad*) üzerinden Ḥicazî yazıyla neredeyse eksiksiz bir Kur'ân metninin ilk yüzyıl ortalarında teşekkül ettiğini,

1 Proje ile ilgili bilgi için bkz. European Research Council Synergy Project EuQu, "The European Qur'an: Islamic Scripture in European Culture and Religion (1150-1850)", 2019, https://euqu.eu.

2 Jan Loop, Naima Afif, Weltmuseum Wien (ed.), *The European Qur'ān: Encounters with the Holy Text of Islam from the Ninth to the Twentieth Century* (Leeds: Arc Humanities Press, 2024).

3 Jan Loop ve Naima Afif (ed.), *Avrupa'da Kur'ân: İslâm'ın Kutsal Kitabıyla Avrupa'nın Karşılaşması: 9. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar*, çev. N. Gökkır vd. (İstanbul: İDAV Yayınları, 2025).

bu mushaftaki arkaik imlâ biçimleri, klasik Yedi Kıraat dışı okumalar ve İbn Mes'ûd'a nispet edilen sûre tertibiyle metin ve kıraat tarihine yeni veriler sunduğunu anlattı. Ardından Betül Genan, hicrî üçüncü asra ve Şam bölgesine ait üç vakıf mushafın üzerinde âyet sayım sistemlerini (*'addü'l-ây*) inceleyerek Basrî ve Şâmî sayımlarla tam ya da kısmî örtüşmelerin tespit edildiğini, bunun âyet sayımının bölgesel aidiyet ve kıraate dair önemli ama tek başına belirleyici olmayan bir veri sunduğunu anlattı. Elif Behnan Bozdoğan ise Şam Evrakı Koleksiyonu'ndaki ciltli ve hacimli ŞE80 hicâzî-kûfî nüshasını kodikolojik ve paleografik açıdan değerlendirerek çok kâtibli istinsah, âyet sonu işaretleri ve istisnaî ciltlemenin Şam merkezli kurumsal bir yazım atölyesi (*scriptorium*) varsayımını desteklediğini vurguladı. Tuba Karaşahin de hicrî ilk dört asra ait ḥicâzî, kûfî ve mağribî mushaflarda siyah/koyu mürekkebe dayalı sade anlayıştan kırmızı ve diğer renklerin kıraat farkları, harekeleme ve sûre/âyet sınırları için sistemli biçimde kullanılmasına geçişi izleyerek, renk kullanımının hem bölgesel yazım geleneklerini hem de kıraat ve tecvidle iç içe geçen bir mushaf kültürünü görünür kıldığını örnekleriyle anlattı.

Sadık Kılıç'ın[4] yönettiği oturumda "Kur'ân Tarihi ve Mushaf Araştırmaları" adlı tebliğde Ayşenur Elif Ünal Şahin ve Necmettin Gökkır, 1949-1967 yıllarında gerçekleştirilen Hafız Osman hattı Kur'ân tıpkıbasımının etrafında oluşan dinî, ilmî ve siyasî tartışmaları Süheyl Ünver'in yayımlanmamış arşiv belgeleri ışığında değerlendirdiler. Konuşmada, baskıya yönelik teknik övgülerle birlikte noktalama ve hareke eksikliği iddialarının gündeme geldiği; ancak eleştirilerin çoğunun ilmî temelden yoksun ve projenin dönemin kültür ve kimlik politikalarıyla yakından ilişkili olduğu vurgulandı. Ahmed W. Shaker, 1936-1937 yıllarında Otto Pretzl ile el-Ezher Şeyhi el-Marâğî arasındaki yazışmaların Avrupa'da yürütülen *Apparatus Criticus zum Koran* projesine dair iş birliği girişimlerini ve karşılaşılan kurumsal engelleri gösterdiğini aktardı. Betül Özdirek Şahin, Bâbürlüler döneminde Mushafların biçim, estetik ve malzeme bakımından çeşitliliğini; Safevî ve Osmanlı ile kültürel etkileşimleri; kıymetli boyalar, yerel malzemeler ve siyasî hediyeleşmelerle ilişkisini, Bâbür Mushaflarının sanat tarihine olduğu kadar kültürel ve siyasî değişikliklere de ışık tutmasını ele aldı. Şeyma Genan ise hicrî IV. asra ait Muhammed b. Tuğç Mushafı üzerinden Meşrik mushaf geleneğindeki kıraat ve âyet sayımı çeşitliliğini ortaya koyarak, çoklu kıraat işaretlerinin Mushafın geniş bir kullanıcı kitlesine hitap edecek şekilde tasarlandığını ve bu dönemde standardizasyonun tam olarak yerleşmediğini gösterdi. Diğer oturumlarda konuyla ilgili tebliğ sunanlardan Esra Yılmaz, farklı coğrafyalarda oluşan yerel müzikal geleneklerin tecvîd kurallarına bağlı biçimde Kur'ân *tilâvet*ine kazandırdığı özgün "tavır"ları ele aldı. Bosna, İran, Hindistan, Afrika, Mısır ve Türkiye örnekleri üzerinden kültürel kimlik, ses estetiği ve *tilâvet* üslubunun nasıl şekillendiğini göstererek Kur'ân kıraatinin hem evrensel hem de yerel yönlerine dikkat çekti. Fatma Yasemin Mısırlı da tecvidin ses mühendisliği ve insan fizyolojisi ile bağlantılı bir alan olduğuna işaretten sonra kalkale olgusunu klasik tecvid literatürü, fonetik analizler ve modern uygulama üzerinden karşılaştırmalı biçimde değerlendirdi. Türkiye'de yaygınlaşan kalkale pratiğinin, literatürde tarif edilen "mahreci rahatlatma" ilkesinden uzaklaşıp sesin gereksiz biçimde sıkıştırılmasına dönüştüğünü ortaya koyarak uygulamanın yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini vurguladı.

Çağdaş dönemde Kur'ân'ı anlama ve tefsirine yönelik tebliğlerden Kur'ân araştırmalarında modern yaklaşımları ele alanların bir kısmı "Sömürgecilik ve Sömürgecilik Sonrası Kur'ân Araştırmaları" adı altında toplanmıştı. Abdullah Elkhatib, Hz. Muhammed'in *ümmî* oluş keyfiyetini Müslüman ulemanın ve oryantalistlerin nasıl açıkladığını konu edinmişti. İncelemesinde vardığı sonuca göre, bu kelimenin 'okuma yazma bilmeyen' manası doğru, oryantalistlerin ve bazı Müslüman yazarların 'Yahudi olmayan (*non-Jew, goyim*)' manasına geldiği iddiaları yanlıştır. Çünkü klasik Arap dilinde 'Yahudi olmayan' diye bir mana bulunmamakta, ayrıca bütün Arapça lügatler kelimeye 'okuma yazma bilmeyen' demektedir. Yedi noktadan eleştirdiği oryantalist iddiaların, 'Muhammed'in okuma yazma yeteneğinin bulunmadığını, dolayısıyla başka bir insan öğretmenden öğrendiğini' ispat etmeyi hedeflediğini vurguladı. Rusça Kur'ân tercümelerinde ideolojik yönelimleri inceleyen Faima İsrafilova, hem Çarlık hem de Sovyet ve post-Sovyet dönemlerde çevirilerin dilbilimsel fakat aynı zamanda ideolojik bir zeminde inşa edildiğini ortaya koydu. İsrafilova'nın tespitine göre Sadece Kraçkovski ve Sablukov gibi oryantalist müellifler değil Porohova,

4 Toplantıdan kısa bir süre sonra Ordu'da 12.12.2025 tarihinde vefat eden hocamıza rahmet diliyoruz.

Ospanov, İbn Adil ve Kuliyev gibi Müslüman kökenli mütercimler de ideolojik, dolayısıyla tarafgir çeviriler yapmışlardı. Rusça Kur'ân tercümelerinde tespit edilen ideolojik müdahaleler, âyetlerin taşıdığı tarihî ve teolojik bağlamdan koparılmasına yol açmakta, metnin temel semantik dokusunu örseleyerek okuyucunun ilahî kelamı olduğu gibi kavramasını zorlaştırmaktadır. Böylece tercüme edilen metin, kendi iç mantığı ve göndergesel işlevi yerine, dönemin siyasi-ideolojik ihtiyaçlarına hizmet eden yeni bir 'anlam katmanı'yla donatılmaktadır. "Ignaz Goldziher'in Şarkiyat Kütüphanesi: Modern Tefsir Tarihçiliğinin Temelleri" başlıklı tebliğinde Necmettin Salih Ekiz, önce oryantalist tefsir tarihçiliği modelinin gelişim seyrine dair önemli isimler ve eserleri sıraladıktan sonra *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* adlı eseri bağlamında Golziher'in, tefsir tarihçiliğinin epistemolojik, metodolojik ve kaynak temellerini analiz etmişti. Ekiz'e göre, Golziher'i besleyen tarihsel-eleştirel yöntem ve ilerlemeci tarih yazımı anlayışı, kendisinden öncekilerin eserleriyle kurduğu metin arşivi ve şarkiyat kütüphanesi, bir de hem İslam hem Batı kaynaklarına erişebilmiş olması, *Die Richtungen*'i kaynak kullanımı ve kuramsal çerçeve açısından benzersiz kılmıştır. Ekiz, bu nitelikleriyle eseri, modern tefsir tarihçiliğinin temel taşı olarak değerlendirmişti. Bayram Kara, Türkiye'de pek çalışılmayan bir oryantalist alana girmişti: "Son Yarım Asırda Birleşik Devletler'de Yapılan Kur'ân Araştırmaları". O, Jane McAuliffe, Gabriel Said Reynolds, Daniel Beck, Sean Anthony gibi isimlerin çalışmalarından ve birbirilerinden ayrılan yönlerinden bahsetti. Daniel Beck, Juan Cole ve Stephen Shoemaker'i ise ayrıntılı anlattı. Örneğin J. Wansbrough'un revizyonist izinden giden çağdaş Amerikalı oryantalist Shoemaker, 2022 yılında yayınlamış olduğu *The Creating Qur'ān* adlı eserinde revizyonist bir Kur'ân tarihi oluşturmaya çalışmış, bazı meslektaşları gibi, Kur'ân metnini 'Geç Antik Çağ'ın epistemik dokusuna yerleştirerek incelemiştir. Kara, oryantalist çalışmalarda çokça kullanılan 'Geç Antik Çağ (Lage Antiquity)' tanımının tartışmalı olduğuna dikkat çekerek hem bu kavrama hem de Kur'ân'ın Shoemaker ve başkaları tarafından bu döneme konumlandırılmasına bazı eleştiriler yöneltti.

Sunumların ortaya koyduğu verilerden, değerlendirme ve eleştirilerden öyle anlaşılıyor ki kendi içinde yeni paradigma ve yönteme evrilerek yoluna devam eden oryantalist literatüre daha yakından ve içerden bakmak, derinlemesine inceleme ve eleştiri yapmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Kongrenin içeriği mümkün olduğunca yelpazeyi farklı bakışlarla oluşturmak olduğundan bu defa içe yönelik değerlendirme ve eleştirilere, dolayısıyla Müslüman bünyede ortaya çıkan yeni söylemlere odaklanmış tebliğler için de "Kur'ân Araştırmalarında Modern Yaklaşımlar" oturumu ayrılmıştı. Şevket Kotan'ın tebliğinin konusu, Hz. Peygamberin konumunu tarihsellik tartışmaları bağlamında, geleneksel kabuller yanında olgusal bir perspektifle ele alarak incelemekti. Ona göre, 'tarihselci tezlerin temeli esasen Kur'ân'a mı yoksa Hz. Peygamber kritiğine mi dayanır?' sorusu, hâlihazırda cevaplanmış değildir. Tarihsellik tartışmalarında Hz. Peygamber'in konumundan daha çok Kur'ân'a odaklanılmıştır ve tarihselcilik düşüncesine ait teorik bilgi ile Hz. Peygamber'in tarihselliği ilişkisi doğru kurulamamıştır. Kotan, tartışmayı bu zeminden hareketle genişletmiş, mukayese ve tenkitlerle örmüştü. Bu tebliğin farklı bir yönüne odaklanan ve tefsir literatüründe yeni kavramlar kullanan Büşra Özdemir, tebliğine "Postmodern Kur'ân Okumalarının Tehlikeleri ve Restoratif Hermenötiğe Duyulan İhtiyaç" adını seçmişti. Özellikle Kur'ân'a yönelik parçalanmış, okuyucu-merkezli ve göreceli yaklaşımların doğurduğu epistemolojik ve teolojik sorunları tespit etmeyi, post-truth (hakikat ötesi) çağın gerçeği çarpıtmasını ve hakikat algısının zayıflamasını nasıl yüreklendirdiğini ve bunun Kur'ân tefsirlerine nasıl yansıdığını incelemişti. Böylece de tefsir bilimi çerçevesinde güncel bir tartışma başlatmayı amaçlamıştı. Ona göre, kimlik siyaseti ve dijital kültürün oluşturduğu bireyselci eğilimler, Kur'ân'ı bir ideoloji kaynağı veya bireysel psikolojik yansıtma nesnesine dönüştürmüş, klasik tefsir geleneğinin bütünlüğünü ve teolojik dokusunu erozyona uğratmıştır. Öncüllerini yargılara dönüştürmek için klasik tefsirler ile çağdaş tefsir yaklaşımlarını örneklerle mukayese etmiş, şu üç öneri ile de çalışmasını tamamlamıştı: Restoratif hermenötik modelinin farklı bölgelerde nasıl uygulanabileceğine dair yerel vaka çalışmalarına odaklanılması; klasik ve modern tefsir anlayışlarının entegrasyonu için yeni yöntemler geliştirmek üzere disiplinler arası seminerlerin düzenlenmesi; yapay zekâ tabanlı Kur'ân analizlerinin epistemolojik sınırları, riskleri ve fırsatlarının detaylı şekilde araştırılması. Yukarıda ele alınan konuların dönüp dolaşıp vardığı asıl meselelerden birisi vahyin özge halinin 'ne'liğidir. M. Fatih Arslan meseleyi, konuya ilişkin 'Vahyin Lafziliği ve Evrenselliği'ne dair çağdaş tartışmalı fikirleri İbn Sinâ terazisinde tartmayı denemişti. İbn Sinâ'da mana Allah'a aittir lafız Peygamber tarafından sese dönüştürülür;

fakat bunun aslı Allah'a ait olduğu için ezelidir. Kısaca İbn Sinâ'nın vahiy anlayışına sahip çıkılırsa vahiy teorisi genişletilebilir, tartışmalarda ileri sürülen teoriler ise derde deva değildir. Ifeoluwa Siddiq Oyelami (M. Karagöz ile birlikte hazırladığı) tebliğinde Nijerya'da Boko Haram adlı örgütün şiddet eylemlerini meşrulaştırmasında sosyal faktörler ile Kur'ân yorumlarının etkileşimini ele almıştı. Sunumda *el-velâ ve'l-berâ*, eğitim ve cihat başta olmak üzere muhtelif konularda 685 âyet incelenmiş, bunların örgüt tarafından bölgedeki sosyopolitik ve kültürel bağlamla uyumlu ve aşırı yorumlara tabi tutulduğu, Kur'ân'ın araçsallaştırıldığı tespit edilmişti. Kur'ân âyetlerinin bağlamından, mana ve maksadından soyutlanarak yeni bağlamlara taşınması ve meşruiyet için kullanılmasının tarihi hicri ilk asra kadar gider, çağımızda ise mesele istismarın zirvesini görmüş, bizzat iman edenlere karşı şiddet aracının menbaı yapılmıştır. Oyelami'nin çalışmasının daha ileri boyutlara taşınarak bu tür hareketlerin Kur'ân'a yaslanmasının temel dinamiklerinin tespit edilmesi, Kur'ân tasavvuru ve tefsir usûlünün egemen kılınması kaçınılmaz hal almıştır.

Kur'ân hakkındaki sunumlar, "Kur'ân Dili ve Üslûbu Araştırmaları" başlığı altında bir araya toplanmıştı. Nihat Uzun, Kur'ân'ın dil ve üslup özelliklerine nüzul ortamı penceresinden bakmayı denemişti. Vahye müstenit olması, belli bir topluma inmesi Kur'ân dilinin özelliklerini belirlemiştir. Bazı özellikleri şöyledir: Edebi ve estetik yönü güçlüdür; âyetleri ritmik, ölçülü ve ses uyumuna sahiptir; fasih Arapçası ile okuyucu veya dinleyiciler üzerinde derin etkiler bırakır; Mekkî âyetler çoğunlukla kısa, yoğun anlam yüklüdür; çöl hayatı, tabiat olayları, günlük hayattan sahneler sıklıkla mecâzi anlatımlarla ve teşbihlerle dile getirilir vs. Bu doğallığına rağmen gerek nüzul sonrasında gerekse çağdaş zamanlarda 'Kur'ân'ın dil ve üslup özellikleri ele alınırken onun kendi gerçekliğine uymayan bazı abartılı ve sonradan yüklenmiş tespitler yapılabilmektedir. Klasik ve çağdaş tefsirde bu tür yaklaşımlar genellikle metni ya yüceltirken gerçekliğinden koparma ya da mevcut düşünce kalıplarına göre yeniden şekillendirme eğilimleriyle ortaya çıkmıştır, bazı yorumlar abartılı ya da anakroniktir. Uzun, bunun din, dil ve kültürel sebeplerine de işaret etti. Oturum başkanı M. Taha Boyalık da bahse konu yaklaşımların hicri üçüncü asırdan sonra nübüvvetin ispatına yönelik olduğuna dikkat çekti. Bu konuya "Din dili mi Kur'ân dili mi?" sorusuyla Din Felsefesi açısından bakan Hasan Er, Kur'ân'ın orijinal anlamını bozmadan bugüne taşıma imkânı sağlayacak olan şeyin onun zuhûr ettiği kendi dilinin sınırları içinde anlamakla mümkün olabileceğini belirtti. Bu da yedinci yüzyıl Hicâz bölgesi dilini bütün kodlarıyla anlamayı gerekli kılmaktadır. Çünkü Kur'ân işte bu Arapçanın kusursuz bir örneğidir. Sevim Gelgeç ise pratik alana yönelerek Tahrîm sûresi 3. âyet örneğinde (ayrıca Âl-i İmrân 3/37. ve Enfâl 8/17. âyetlerde) Kur'ân dilinde insanî fiillerin Allah'a nispetini irdelemişti. Ona göre Kur'ân'ın özgün dilini ve teosentrik üslûbunu merkeze alan bir yaklaşım, âyetlerin ilk ve doğal anlamını tespit etmede daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Bu bağlamda, mevcut tefsir literatüründeki lafızcı yaklaşımlara eleştirilerde bulundu. Kur'ân'ın dil, üslup ve hitap çevresinin önemini Hatice Ece Erçin de yine örneklem üzerinden incelemişti. Kur'ân'da bir konunun neden ve hangi bağlamda anlatıldığı, âyetlerin indiği sırada muhataplarının konuyla alakalı algılarının ne olduğu ve bu süreçte Kur'ân'ın nasıl bir dil kullandığı tespit edilmeden sergilenecek yargıların yanlış olabileceğini detaylandırdı. O, W. M. Watt'ın Tevbe sûresi 30. âyete ilişkin iddialarını örnek seçmişti. Watt, âyetteki Yahudilerin 'Üzeyir Allah'ın oğludur' sözlerinin tarihsel gerçeklikle çeliştiğini ileri sürerken, ayetin bütün Yahudilerin inancından bahsettiği varsayımdan hareketle böyle bir karara varmıştır. Buna mukabil klasik tefsirler, âyeti nüzul dönemindeki Yahudi bir zümreye ait bir inancın tenkidi bağlamında ele almış, ayrıca Kur'ân'ın üslubuna dikkat çekmiştir. Watt'ın temsil ettiği batılı paradigmanın ihmal ettiği nokta tam da burasıdır. Böylece Erçin, Müslüman ve Batı paradigmasının Kur'ân perspektifiyle ne ölçüde ayrıştığını mukayeseli yaklaşımla değerlendirmişti.

Tefsirde metot ve vahyin dili konularına bir sonraki gün devam edildi. Oturum başkanlığını Tuğrul Kurt'un yaptığı "Dijital Kur'ân Çalışmaları" oturumunda önce Sümeyye Sevinç, âyetlerin tamamı üzerinde MAXQDA ile yapılan nitel içerik analizi ve kod ağı haritalaması yoluyla Kur'ân'ın kavramsal yapısını çıkaran çalışmasını tanıtarak, sık geçen kavramların, bunların bağlamsal kümelenmelerinin ve aralarındaki çok yönlü ilişkilerin dijital olarak nasıl görselleştirilebileceğini anlattı. Ardından Cüneyt Sapanca, kendi tasarladığı, tefsir literatürünü yapılandırılmış bir veri tabanında toplayıp yapay zekâ modelleriyle işleyen ve hem gündelik kullanıcıya hem akademik araştırmacıya iki katmanlı arayüz sunan "MufessirAI" platformunu, veri güvenliği, şeffaflık ve geleneksel tefsirle uyum ilkeleri çerçevesinde tanıttı. Harun Abacı,

yapay zekâ destekli tefsir çalışmalarının sunduğu imkânları ve algoritmik önyargı, bağlam kaybı, ilahî hitabın "makineleştirilmesi" gibi riskleri tartışarak bu alanda, etik sınırların ve insan denetiminin gereği vurgusunu yaptı. Hamdiye Aksoy ise karma yöntemli araştırmasıyla, üniversite gençliğinin Kur'ân meali okuma alışkanlıklarının, tercih ettikleri meallerin ve bu metinlerdeki yorumların inanç algıları üzerindeki etkilerini ortaya koyan nicel ve nitel bulgularını paylaştı. Böylece oturum, Kur'ân metninin kavramsal çözümlemesinden yapay zekâ temelli tefsir platformlarına ve meal okuma pratiklerinin sosyolojik etkilerine uzanan geniş bir dijital-teorik çerçeve sunmuş oldu.

"Kur'ân ve Arkeoloji" panelini yöneten M. Selman Çalışkan, söze Arkeoloji ve Antropoloji'nin Ulûmu'l-Kur'ân'a dahil edilmesinin zamanının geldiğine, Kur'ân'ın açıklanmasında bu tür bilgilere ihtiyaç duyulduğuna işaretle başladı, Mü'min 40/34; Meryem 19/25 âyetlerini örnek vererek arkeolojik ve antropolojik bilgilerle nasıl anlaşılabileceğine değindi. Oturumda Güngör Karauğuz, 'Kur'ân arkeolojisi neden yok?' sorusundan hareketle, arkeolojinin emekleme zamanlarında kazılara başlayıp önemli bulgulara ulaştıklarında Müslüman bilim insanlarının bu işlere ilgi göstermediğini gördüğünü, bundan muzdarip olduğunu vurguladı. Günümüzde bu alanın çok geliştiğini, Müslümanların Kur'ân kıssalarının teyidi noktasında arkeolojiden istifade edebileceklerini belirtti. Ona göre, arkeoloji, Kur'ân'daki bilgileri dikkate alsa daha etkili ve hızlı kazılar yapabilecektir. Bilal Toprak, panel adının tefsir değil de tüm disiplinlere hitap eder tarzda seçilmesinin isabetli olduğuna, 'Kur'ân arkeolojisi' kavramının yanlış ve bu adla bir çalışma alanının olması gerektiğine katılmadığına işaretten sonra, tarihi kaynakların yalan söyleyebileceği ancak arkeolojik materyalin yalan söylemeyeceği tezini savundu. Ona göre Kur'ân arkeolojisi, İslâmî arkeolojinin bir alt dalı olarak kabul edilebilir ve kendi paradigmasını inşa ederek var olması gerekir. Başlangıçta arkeoloji 'din arkeolojinin konusu olamaz' önyargısıyla dinle ilgilenmemişti, fakat 1950'lerden sonra arkeoloji bu alana da girmiştir. Eyyüp Ay ise arkeolojinin İslam'ın lehine kullanılmasının güzel bir gelişme olduğunnu belirttikten sonra arkeoloji verilerinin Kur'ân ifadeleriyle çatışmadığını, Kur'ân'ın (yeniden) anlaşılması bağlamında Kur'ân arkeolojisinin önemini anlattı. Ayrıca arkeolojik verilerle Adem'in iki oğlunun kıssası ve x-y kromozomlarının oluşum evrelerine göre *nefs-i vâhide*den yaratılmanın çözülebileceğini söyledi. İklim krizleri insanlığın tarihinde büyük değişimler yapmıştır, bu etkiyle insanın mağaradan düzlüklere, oradan ekip biçer hale gelmesi binlerce yılı almıştır. Bu bağlamda Hz. Âdem'in Cennet'ten düşüşünün dahi insanlığın Rift vadisinden bereketli hilale gelişi olarak anlaşılması teklifinde bulunan Ay, Müslümanların bilimsel bilgi ve araştırmaya yönelmesini, Ehl-i kitap menşeli bilgileri kitaplara boca etmekten uzak durmasını tavsiye etti. Sunumların ardından yapılan müzakere ve sorulardan anlaşıldığına göre arkeolojik araştırmalara ve onların bulgularına güven sorunu vardır. Doğrusu henüz yolun başında olunduğu için endişe edilmesi doğaldır. Arkeologların meseleyi bu çapta müzakere ve tartışmaya açmaları Kur'ân ve tefsir araştırmacılarının neler olup bittiğini sakin bir edayla takip etmeleri yerinde bir başlangıç olmuştur. Soğukkanlı ve ilmi müzakerelerin devamından ilim kazançlı çıkacaktır.

Günün son etkinliği Zeynep Özel'in "Kur'ân'ın Nüzûl Yılları ve Görsel Yorumu" başlıklı film söyleşisiydi. Özel, Kur'ân'ın nüzûl sürecini sinematografik anlatım ve görsel öğeler üzerinden yorumlayarak dikkat çekici bir değerlendirme sundu.

Kongrenin üçüncü ve son günü saat 09.00'da iki ayrı salonda eş zamanlı oturumlar vardı. Metodolojik yaklaşımlar, dil ve üslup analizleri, tarihsel bağlam okumaları, hem klasik hem de modern döneme ilişkin Kur'ân araştırmalarının nitelikleri ve güncel tartışmalar üzerine yapılan tebliğler, dinleyicilerden yoğun ilgi gördü. Oturumlar hararetli soru-cevaplarla tamamlandı. Böylece kongrenin üçüncü günü, verimli ilmi müzakerelerle başlamış oldu. Salon 1'de Kur'ân'ın dil ve üslûbu araştırmaları, Kur'ân ilimleri, Tefsir Usûlü ve tefsir havzaları gibi konular gündemdeydi. Emine Sekme, tefsirle Fıkıh Usûlü arasında ortak olan delâlet ve elfâz bahislerini incelemişti, örnek tefsir ise İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*'i idi. 'Bir ilmin nitelikli bir ürün verebilmesi için var olan bilgilere dayanması' anlamındaki istimdâd, ilimlerin birbiriyle kurduğu ilişkileri betimler. Bu çerçevede Sekme, İbn Kesîr'in tefsir ve tevil ameliyesini icra ederken fıkıh usûlü ilminden nasıl yararlandığını gözler önüne sermeye çalışmıştı. Ayşe Karakaya da tefsirde yöntem tercihi olarak dirâyetin rolünü anlamaya girişmişti. Zümer sûresi 53. âyetin tefsirinde olduğu gibi kadim literatürde âyetlerin hem iniş sebebi hem de konusuna dair yakıştırma ve güvenilmez

pek çok rivâyet vardır. Bunlar âyetin doğru anlaşılmasına engel olduğu gibi yanlış tarihlendirmesine de götürebilir. İşte bu tür nedenleri göz önüne alan Karakaya'ya göre, 'yakıştırma rivâyetlerin tahkiki ve belki her âyette mütekellimin muradını ortaya koyacak isabetli yöntemlerin tespiti, tefsir ilminin ve usûlünün öncelikli meseleleri arasında bulunmaktadır'. Sefanur Çeliktaş ise "Bilâd-ı Şâm Havzasında el-Keşşâf Hâşiyeleri: Müellif Menşei Temelli Bir Tespit ve Analiz" başlığını seçmiş ve 20 müellifin tam ya da kısmi haşiyesini incelmişti. Çalışmada vurgulanan husus, tefsirlere haşiye yazanların usûl ve muhtevada bölgesel özellikleri eserlerine yansıttıklarıdır. Çağdaş dilbilimin geliştirdiği metinbilim, artık Kur'ân incelemelerinde de kullanılmaktadır. 'Metindilbilim; metin olan ile olmayanı ayırt eden, metin oluşturma koşullarını belirleyen, metinlerin çok katmanlı anlamsal yapılarını saptayan, onların kullanıldıkları bağlama göre üstlendikleri işlevleri belirleyen, metin içi anlam üretimini inceleyen bir disiplindir'. Havva Özata, Kur'ân'ın metindilbilimsel incelenmesinin imkânı, eksik noktalar ve tefsire olası katkılarını tartışmış ve eleştiriye tabi tutmuştu. O, Abdul-Raof Hussein ve Abdullah Hıdır Hamed'in kitaplarını bu bağlamda incelemişti.

"Kıraat İlmi ve Kur'ân'ın Dili ve Üslubu"nun konuşulduğu salondaki kıraatle ilgili sunumlardan yukarıda bahsetmiştik. Diğer tebliğci Emrah Dindi, Kur'ân'ın anlamının nüzûl bağlamından koparılmak suretiyle nüzul vasatından soyutlanarak salt sözel metin olarak görülmesi durumunda, doğru anlaşılamayacağını savundu, metni tarihsel, toplumsal ve kültürel vasatı içinde okumanın zorunluluğunu örneklerle temellendirdi, bunun için sebeb-i nüzûl, sözlü yazılı bütün belgelerin, tarihsel-kültürel malzeme ve arkeolojinin önemini teyit etti. Oturumun son konuşmacısı Veysel Gengil de tefsirde rivâyete bütünüyle yaslanan yaklaşım ile rivâyeti bütünüyle dışlayan Kur'âniyyûn çizgisi arasındaki metodolojik uçları eleştirdi ve nass-rivâyet-akıl dengesini esas alan (Mâtüridî gibi) 'orta yol' bir yorum yöntemi önerdi. Böylece oturum, *tilâvet* estetiğinden fonetik çözümlemelere, bağlam-merkezli anlam tartışmalarından tefsir metodolojisine uzanan kapsamlı ve disiplinlerarası bir çerçevede gerçekleşmiş oldu.

Tecrübeli akademisyenlerin bilgi ve görgüsünü diğer araştırmacılara aktardığı, onlara araştırmalarında yol ve yöntem göstererek ufuk açtığı Mentorluk oturumları Kur'ân Araştırmaları Kongresi'nde ilk defa uygulamaya konulmuştu. Kongrenin en çok rağbet gören ve beğenilen bölümlerini oluşturan mentorlukların, genç araştırmacılar için paha biçilmez bir eğitim ve rehberlik platformu sunduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Türkçe ve İngilizce olmak üzere eşzamanlı altı oturumda birer moderatör eşliğinde Türkiye'den Celal Kırca, "Tefsirin İnterdisipliner Olabilirliği" (moderatör Emine Sekme); Sadık Kılıç, "Tefsirin Yeni Meseleleri" (moderatör Sevim Gelgeç); Mehmet Akif Koç, "Tefsir İlminin Kurucu Zihni" (moderatör Abdulcebbar Adıgüzel); M. Taha Boyalık, "Tefsir Klasiklerine Yeni Yaklaşımlar" (moderatör Ayşenur F. Karateke) konularıyla masaya oturdular. Hocalar konularını takdim ettikten sonra katılımcıların soruları veya değerlendirmeleri ile konu ve ona bağlı olarak yan konular masaya yatırıldı. Bu arada kendi akademik yolculuklarının hikayesini, bu yolda olan gençlere tavsiyelerini de paylaşmış oldular.

İngilizce mentörlük oturumlarında ilk olarak, Necmettin Salih Ekiz moderatörlüğünde, Oxford Üniversitesi'nden Nicolai Sinai "The Current Issues and Agenda in Western Qur'anic Studies" başlıklı sunumunu yaptı. Sinai sunumunda, Batılı Kur'ân araştırmalarının tarihsel serüvenini ele aldıktan sonra özellikle günümüzdeki gündemlerin eskisinden ne denli farklı bir çeşitliliğe sahip olduğuna dikkat çekti. Bayram Kara moderatörlüğünde Corpus Coranicum projesi araştırmacılarından Dirk Hawtig, "Three Ways of Reading the Qur'an" başlıklı sunumunu yaptı. Hawtig, 19. Yüzyıl Yahudi oryantalistlerden gelen Kur'ân'ı Yahudi kaynaklarıyla paralel okuma yöntemini, günümüzdeki yöntemlerle kıyaslayarak zamanında köken iddiasında bir argüman olarak kullanılan paralelliklerin, günümüzde Kur'ân'ı daha iyi anlamak için işlevsel bir araç olarak kullanılabileceğini ifade etti. Sunumların ardından soru-cevap kısmında katılımcılar merak ettikleri hususları sorma ve kendi aralarında tartışma imkânı buldular.

Kur'ân Araştırmaları Kongresinin kapanış bölümü Yıldız Sarayı'nda gerçekleştirildi. Millî Saraylar Başkan Yardımcısı Abdulhamit Tüfekçioğlu Yıldız Sarayı'nı ve saraydaki Sultan Abdülhamit Han'ın özel Kütüphanesinde bulunan yazma mushaflar sergisini tanıttı. Kapanış Konferansını, Batılı araştırmacıların duayenlerinden, Kur'ân ve tefsir alanındaki çalışmaları ile tanınan Angelika Neuwirth (d.1943) (Freie Universität Berlin) verdi. "On the Necessity of Reading the Qur'ān Typologically" başlıklı konuşması temel olarak 'tipolojik okuma'nın bir değerlendirmesiydi. Kısaca bu yöntem, kutsal metinlerin bugüne

dair önemini anlamak için tipolojileri yani anlatıları, sembolleri ve figürleri geçmiş, şimdi ve gelecek ile ilişkilendirmeyi amaçlayan bir okumadır. Neuwirth'e göre, Kur'ân araştırmalarına daha yakından bakıldığında, Müslüman ve gayrimüslim yaklaşımlar arasında süregelen simetrinin günümüzdeki akademik çalışmalarda yansımasını görmek zordur. Bu zorluk, sekizinci yüzyılda kutsal metinlerin okunmasında uygulanacak yöntem konusunda yaşanan hermenötik farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bunun örneği, kendi yaklaşımlarında öncü olan siyer ve megazi müellifi İbn İshâk (ö.151/768) ve Hıristiyan teolog ve kilise babası Yuhanna ed-Dimaşkî'nin (ö.749 [?]) uyguladıkları yöntemleridir. Bir tarafta Kur'ân'ın İslam geleneğinde okunuşunun temelini oluşturan bir yaklaşım, diğer tarafta İslam dininin geçerliliğini sorgulayan gayrimüslim geleneğe dayanan bir yaklaşım. Neuwirth konuşmasında bu karşılaştırma için Robert Hoyland (d.1966), Gregor Schoeler (d.1944) ve Daniel Boyarin (d.1946) gibi oryantalistlerin araştırmalarına ve değerlendirmelerine de yer verdi. Örneğin Gregor Schoeler'in değerlendirmesine göre İbn İshâk, meslektaşları arasında öne çıkmış, sadece bilgileri yazıya dökmekle kalmamış, aynı zamanda yeni bir dünya tarihi kavramı geliştirmiştir. Neuwirth sunumunda Alak, Rahman, Necm ve Meryem sûrelerinden örneklerle Kur'ân'ın farklı geleneklerde nasıl anlaşılmış olduğunu da ele aldı. O, ilerlemiş yaşına rağmen araştırmalarının yeni ürününün yanı sıra, güncel olaylara dair tutumuyla da öne çıktı. Konuşmasında Gazze meselesine dair gösterdiği hassasiyet, salonda bulunan katılımcılar tarafından ilgi ve takdirle karşılandı.

Kapanış programı, plaket takdimleri ve katkılarıyla kongreye değer katan katılımcılara teşekkürün ardından Yaşar Düzenli'nin teşekkür konuşmasıyla tamamlandı. Son olarak Yıldız Sarayı ve Mushaf Koleksiyonu gezildi. İstanbul Üniversitesi'nden asıl evine dönen Kur'ân elyazmaları[5] Millî Saraylar işbirliği ile N. Gökkır, B. Ö. Şahin, A. E. Ü. Şahin ve C. Sapanca tarafından dijital olarak sergiye hazırlanmıştı. Bu ziyaret, katılımcılara tarihî mushafları yerinde görme ve koleksiyonun sunduğu ilmî zenginliği yakından tanıma imkânı tanıdı. Böylece kongre özgün ve etkileyici bir kapanışla nihâyete erdi.

Değerlendirme

Türkiye'de Kur'ân ve tefsir ile ilgili bilimsel nitelikli toplantıların tarihini 21-23 Mart 1986'da İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA, İstanbul) ve Cem'iyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye'nin ortaklaşa İstanbul'da düzenledikleri "Kur'ân-ı Kerim'in Meali ve Tefsiri Sempozyumu" ile başlatırsak yarım asra yakın bir zaman diliminde irili ufaklı onlarca toplantı karşımıza çıkar. Kur'ân Araştırmaları Kongresi gibi düzenlenme biçimi, kapsamlı, geniş akademik yelpazesi ve konu zenginliğiyle, bilimsel duruştan taviz vermeyen bir toplantıyı gerçekleştirmek, Tefsir akademisinin ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından gurur vericidir. Kongre, bu alanda bir kırılma noktası olabilecek niteliği haiz, başarılı ve yetkin bir organizasyondu. Türkiye ilahiyat akademisyenleri ile yabancı akademisyenlerin ortak işlerine bir yenisi eklendi, tanışmalar ve bilgi alışverişleri yapıldı; Türkiye tefsir akademisinin ilmi seviyesi hakkında çok kaliteli bir belge haline geldi. Tefsir ilminin gelişimine ve kabiliyetinin ilerlemesine önemli bir katkı, tefsir araştırmalarına yeni bir soluk getirebilecek niteliğiyle daha başarılı organizasyonların kapısını açtı. CQS-Kur'ân Araştırmaları Kongresi programı, bilimsel içeriğin derinliği ve disiplinler arası yaklaşımlarıyla akademik standartları yükseltti, alanındaki öncü etkinliklerden biri olarak kayıtlara geçti. İş olsun diye yapılan sempozyum, panel, konferansların artık terk edilmesi gerektiğinin altını çizdi. Erken saatte başlayıp geç saatlere kadar sürmesine rağmen toplantı salonları dinleyicilerle doluydu, sunumların müzakereleri çay aralarında devam ettirilmekteydi. Tebliğlerin yayınlanmasıyla, kongrenin bilimsel içeriği literatüre kalıcı bir katkı yapacaktır.

Bu çapta ilk toplantı olması nedeniyle geliştirmeye açık yönler elbette vardı. Mesela oturum sonlarında sorulara, değerlendirme ve müzakerelere yeterince zaman ayrılmaması bunlardan birisiydi. Arap dünyasından ve uzak doğu Müslüman coğrafyadan katılımın çok düşük olması önemli eksiklikti. Canlı yayınlarla daha geniş kitlelere ulaşılabilirdi.

Kur'ân Araştırmaları Kongresi'nin kendini geliştirerek tekrarlaması, onun açtığı yolda böylesi bilimsel toplantıların çoğalması umulmaktadır.

5 Tuğba Çavdar Karatepe, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43:544.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Details
Yazar Bilgileri

İsmail Çalışkan[1] (Prof. Dr.)

1 Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye

0000-0003-2899-9111 iscaliskan@ankara.edu.tr

Betül Özdirek Şahin[1]

1 Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sakarya, Türkiye

0000-0002-9884-7087

Kaynakça/References

"Avrupa'da Kur'ân Sergisi". Keçiören Müftülüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı, 10 Ekim 2025. https://ankara.diyanet.gov.tr/kecioren/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=2292.

"Avrupa'da Kur'ân Sergisi". Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 20 Kasım 2025. https://ilahiyat.dpu.edu.tr/tr/index/sayfa/18336/avrupada-kuran-sergisi.

Bilgin, Cemilhan. "Kur'ân'ın Avrupa'daki Bin Yıllık İzleri SAÜ'de". Sakarya Üniversitesi, 07 Ekim 2025. https://haber.sakarya.edu.tr/kurann-avrupadaki-bin-yllk-zleri-saude.

European Research Council Synergy Project EuQu. "The European Qur'an: Islamic Scripture in European Culture and Religion (1150–1850)". 2019. https://euqu.eu.

Karatepe, Tuğba Çavdar. "Yıldız Sarayı Kütüphanesi". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43:544-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Loop, Jan, ve Naima Afif, ed. *Avrupa'da Kur'ān: İslâm'ın Kutsal Kitabıyla Avrupa'nın Karşılaşması: 9. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar*. Çeviren Necmettin Gökkır, Betül Özdirek Şahin, Ayşenur Elif Ünal Şahin, Regaib Büyüksöy, Sümeyye Sevinç, Cüneyt Sapanca, ve Gürkan Eyigün. İstanbul: İDAV Yayınları, 2025.

Loop, Jan, Naima Afif, ve Weltmuseum Wien, ed. *The European Qur'ān: Encounters with the Holy Text of Islam from the Ninth to the Twentieth Century*. Leeds: Arc Humanities Press, 2024.